

О. С. Трифонова

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

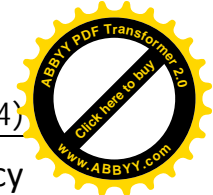
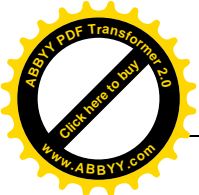
У статті подано визначення дефініцій «уміння», «комунікативні вміння», «комунікативно-мовленнєві вміння», класифікацію комунікативних умінь; висвітлено принципи й методику формування комунікативно-мовленнєвих умінь у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Ключові слова: комунікативні вміння, комунікативно-мовленнєві вміння, майбутні вихователі дошкільних навчальних закладів.

Постановка проблеми. Модернізація вітчизняної освіти наголошує на впровадженні компетентнісного підходу і виокремленні ключових компетенцій як результату освіти. Як відомо, від рівня комунікативної компетентності особистості залежить успішність її взаємодії з партнерами по спілкуванню. Комунікативна активність особистості є предметом пильної уваги вчених. Комунікативні вміння визнаються ними структурним компонентом особистості, що визначає особливості її поведінки в ситуаціях комунікації.

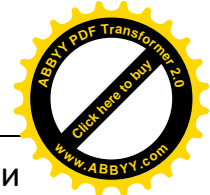
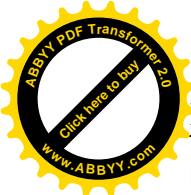
Аналіз актуальних досліджень. Проблема формування комунікативних умінь досліджувалась ученими в таких аспектах: закономірності формування комунікативних умінь і навичок у педагогів (В. Кан-Калик, В. Кочетова, Н. Кузьміна, Л. Савенкова, О. Семенова), комунікативні вміння в процесі педагогічного спілкування (О. Леонтьєв), комунікативні вміння майбутніх менеджерів (Л. Сікорська), комунікативна культура педагога й студента (А. Мудрик), теоретичні й методичні розробки комунікативного тренінгу (Г. Ковальов, Л. Петровська, Г. Яценко та ін.). В аспекті дослідження заслуговують на увагу дослідження, які дотично торкаються обраної проблеми, а саме: комунікативні здібності (Н. Кузьміна, К. Платонов та ін.), комунікативний потенціал майбутнього вчителя в педагогічній діяльності (М. Каган, В. Куніцина, В. Пілецький, В. Рижов, Л. Савенкова, К. Савченко, С. Терещук та ін.), комунікативні якості, властивості особистості (А. Бодальов, В. Кан-Калик, А. Мудрик та ін.), комунікативна компетентність (Т. Липатова, Л. Петровська та ін.), педагогічні вміння студентів педагогічних вишів (О. Абдулліна, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Л. Спірін, А. Щербаков та ін.).

Мета статті – розкрити сутність понять «уміння», «комунікативні вміння», висвітлити методику формування комунікативно-мовленнєвих умінь у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. З метою усвідомлення процесу переходу від отриманих у процесі навчання у вишах знань до їх використання на практиці необхідно з'ясувати поняття «вміння». У наукових розвідках характеристиці вміння приділено багато уваги, що свідчить про складність цього явища, яке має різні властивості та якості. Зауважимо, що при всьому розмаїтті його трактувань учені практично одностайно характеризують природу вміння загалом. Уміння, зокрема й професійно-педагогічне формується в діяльності, яка характеризується яскраво вираженим свідомим характером. Оскільки вміння тісно пов'язано з мисленням, то воно формується на основі двох різновидів знань: про об'єкти дій (декларативні знання) та про обставини й способи дій (процедурні знання). Уміння в педагогічній психології характеризується як здібність використовувати знання чи поняття, оперувати ними для виявлення істотних властивостей речей та успішного розв'язання певних теоретичних і практичних завдань [3, 223], у лінгводидактиці – як здатність людини цілеспрямовано й творчо користуватися знаннями в процесі професійної діяльності [5, 81]. Формування умінь розглядається як оволодіння всією складною системою операцій щодо виявлення, переробки інформації, що вміщується у знаннях і отримується від предмета, щодо зіставлення і співставлення інформації з діями [3, 226]. Відмінною ознакою вміння є узагальненість, що дозволяє використовувати набуті знання в нових умовах.

Як слушно зауважує К. Абульханова-Славська, без оволодіння комунікативними вміннями ніяка діяльність не може бути ефективною, оскільки нерозвинені вчасно комунікативні вміння позначаються на наступних етапах життєвого шляху особистості в її комунікативній діяльності, в неспроможності гнучко поєднувати свою активність з активністю інших людей [1]. У руслі нашого дослідження розглянемо сутність поняття «комунікативні вміння». Так, науковці комунікативні вміння трактують як: інтегративну властивість особистості, яка набута на основі раніше засвоєних знань, навичок і виявляється у здатності виконувати комунікативну діяльність у нових умовах (Т. Шепеленко), як узагальнений критерій сформованості комунікативної активності, як спосіб моделювання процесу спілкування та його регуляції (Н. Косова), якість суб'єкта спілкування, що дозволяє здійснювати педагогічне спілкування на високому професійному рівні (О. В. Семенова), здатність планувати й реалізовувати комунікативні наміри і стратегії (Ф. Бацевич), комплекс комунікативних дій, що базуються на високій теоретичній і практичній

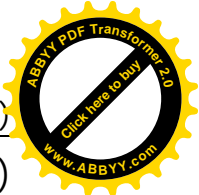
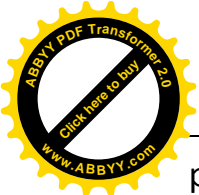
підготовленості особистості, які дозволяють творчо використовувати комунікативні знання для точного відображення дійсності (В. Кочетова, В. Ширшов), здатність індивіда вступати в контакт з іншим індивідом, встановлювати зв'язки з ним, обмінюватись інформацією, знанням, досвідом, поглядом, почуттями й оцінками, взаємно впливати один на одного, взаємодіяти (В. Вугрич, О. Неїжко), здатність правильно будувати власну поведінку, керувати нею відповідно до завдань спілкування (Л. Савенкова), вміння встановлювати правильні взаємовідносини з дітьми з урахуванням їхнього розвитку (Н. В. Кузьміна), це готовність до усвідомленого успішного здійснення комунікативної діяльності в єдності трьох боків: комунікативного, перцептивного, інтерактивного (Л. Аухадєєва). Як бачимо, незважаючи на різницю у визначеннях поняття «комунікативні вміння», їх поєднує насамперед основна риса: вміння встановлювати відносини з партнерами по спілкуванню.

Існують різні підходи до класифікації комунікативних умінь.

О. О. Леонтьєв визначив такі професійно комунікативні вміння педагога: вміння будувати своє висловлювання; вміння орієнтуватись у співрозмовникові; вміння орієнтуватись у комунікативному завданні (планування, зміст, засоби, зворотній зв'язок мовлення); самопрезентація власного мовлення; вміння встановлювати контакт; вміння керувати власною поведінкою; вміння переключатись у процесі спілкування; соціальна перцепція, або вміння «читати» з обличчя; вміння розуміти співрозмовника; вміння «подавати» себе у спілкуванні з іншими; вміння усвідомлювати, систематизувати та передавати інформацію [4, 17].

Ф. Бацевич пропонує розрізняти прості й складні комунікативні вміння. Просте комунікативне вміння забезпечує вирішення одного комунікативного наміру чи завдання; складне – комплексу комунікативних намірів і завдань [2].

У руслі нашого дослідження науковий інтерес становить дослідження Т. В. Симоненко, в якому вчена презентує дві основні групи вмінь: 1) комунікативні вміння: а) встановити контакт зі співрозмовником; б) будувати висловлювання відповідно до різних стилів і жанрів; в) зацікавити дітей у процесі опанування навчального предмета; г) переконувати, доводити, захоплювати ідеєю; д) вести бесіду, розповідати; 2) професійно-комунікативні вміння: а) знання лінгводидактичної й лінгвістичної термінології; б) внутрішня настанова на виявлення та виправлення помилок різних типів у чужому мовленні й на аналіз правильності мовлення; в) здійснення комунікації за допомогою мовних засобів, які уможливають

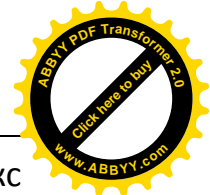
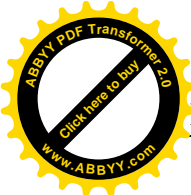

реалізацію естетичної функції мови; г) редагувати власне і чуже мовлення; г) нормативно й відповідно до ситуації спілкування послуговуватися жанрами мовлення; д) продукувати навчальний текст [8, 12].

О. Орлова поділяє комунікативні вміння на дві групи: перцептивні й продуктивні. До перцептивних учена відносить: уміння визначати й розуміти психічний стан дитини; визначати й розуміти настрій групи; бачити всіх одночасно й кожного окремо; розподіляти увагу між різними компонентами процесу навчання; прогнозувати поведінку дитини як мовленнєвого партнера; помічати помилки в комунікативній поведінці дитини; оцінювати ситуацію спілкування; визначати рівень володіння мовленнєвим умінням без спеціального тестування. Із-поміж продуктивних комунікативних умінь О. Орлова виокремлює: створення комунікативної обстановки; установлення мовленнєвого контакту з дитиною; підтримка атмосфери спілкування у групі; регулювання поведінки дитини як мовленнєвого партнера; бути адекватним у будь-якій ситуації спілкування; володіти мовними й немовними засобами спілкування та ін.

О. В. Семенова виокремила такі комунікативні вміння педагога: вміння орієнтуватись у ситуації спілкування; уміння встановлювати контакт з аудиторією; уміння стимулювати партнера до спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів; уміння впливати на учнів, батьків; перцептивні вміння; вміння розуміти внутрішній стан дитини; вміння швидко реагувати на різні ситуації; вміння будувати педагогічно правильні взаємовідносини з різними категоріями людей [7].

На думку Л. А. Савенкової, комунікативні вміння необхідно об'єднувати у блоки, що відповідають етапам комунікативної діяльності педагога. Науковець вважає, що комунікативна діяльність педагога, як і будь-яка людська діяльність, може бути представлена у вигляді послідовності етапів і включати: а) етап орієнтування і планування; б) етап виконання чи реалізації; в) етап контролю. При цьому автор зауважує, що здійснення кожного з етапів діяльності вимагає від педагога володіння певними комунікативними вміннями. У зв'язку з цим, Л. А. Савенкова виокремлює такі блоки комунікативних умінь: 1) проектування педагогічного спілкування (уміння будувати зміст висловлювання, вміння налаштуватись на спілкування з аудиторією); 2) організація педагогічного спілкування (уміння самопрезентації, вміння здійснювати «комунікативну атаку», вміння орієнтуватись у просторі й часі спілкування); 3) регулювання педагогічного спілкування (уміння здійснювати вербальне спілкування, вміння використовувати оптико-кінестетичну, пара лінгвістичну, екстралінгвістичну системи засобів у спілкуванні тощо) [6].

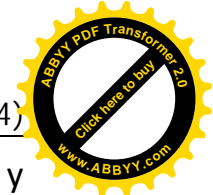
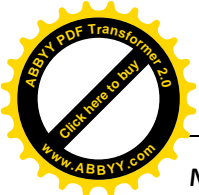

Комунікативні вміння – це складний ієрархічний комплекс комунікативних, комунікативно-мовленнєвих умінь і мовленнєвих навичок. Мовленнєві вміння складаються з навичок (вимовних, лексичних, граматичних) і характеризуються такими якостями: цілеспрямованістю, самостійністю, динамічністю, продуктивністю, інтегрованістю. За твердженням О. Леонтьєва, саме комплексні комунікативно-мовленнєві вміння забезпечують правильний, адекватний ситуації спілкування добір мовцем стилю мовлення, підпорядкованість форми мовленнєвого висловлювання завданням спілкування, використання найефективніших для досягнення конкретної мети і за наявних умов мовних і немовних засобів спілкування. За словами науковця, комунікативно-мовленнєві вміння мають творчий характер, оскільки ситуації спілкування ніколи не повторюються, і тому щораз треба добирати потрібні для конкретної ситуації мовні засоби, спираючись у цьому на свій мовленнєвий досвід [4, 19].

Комунікація, або спілкування, людей відбувається в процесі мовленнєвої діяльності і тим самим, як стверджує М.Пентилюк, забезпечує формування комунікативної компетенції [5, 13]. Оптимальний рівень комунікативної компетенції передбачає наявність у комунікантів умінь найбільш адекватно організувати мовленнєвий процес, що не обов'язково повинно бути зумовлено з нормативним засобом вираження думок. Нормальним є такий стан, коли мовна особистість прагне не до повноти відображення дійсності, до такого набору засобів спілкування, який за певних умов комунікативної взаємодії забезпечить бажане розуміння та ефективне засвоєння змісту повідомлення адресатом (М. Полюжин).

У дослідженні комунікативні-мовленнєві вміння майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів розуміємо як дії, спрямовані на обмін інформацією, володіння нормами сучасної української мови, творче використання комунікативних знань, навичок відповідно до педагогічних завдань спілкування.

На основі презентованих іншими науковцями комунікативно мовленнєвих умінь нами було визначено вміння, якими повинен володіти майбутній вихователь дошкільних закладів: а) будувати висловлювання відповідно до його мети й адресата мовлення; б) володіти лінгвістичними й паралінгвістичними засобами комунікації; в) удосконалювати висловлювання (коректувати усне й редагувати писемне мовлення відповідно до літературних норм української мови); г) адекватно обирати й свідомо використовувати формули мовленнєвого етикету; г) використовувати багатство мови й реалізовувати основні різновиди

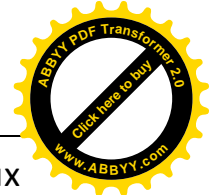
мовлення у процесі комунікації; д) виявляти й виправляти помилки у власному мовленні та мовленні інших мовців; ж) уміння правильно орієнтуватись у ситуації спілкування; з) наявність педагогічного такту; к) вміння планувати своє мовлення відповідно до мети спілкування.

Формування комунікативної компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти полягає в тому, щоб забезпечити передусім формування мовної особистості, яка вільно й легко висловлюється на будь-які теми, виявляє високий рівень мовленнєвої культури, використовує доречно мовні й позамовні засоби, дбає про вдосконалення власного українського мовлення, уміє розв'язувати різноманітні комунікативні завдання.

На формувальному етапі дослідження реалізовувались такі педагогічні умови: включення студентів у рольове діалогічне спілкування; стимулювання студентів до активної комунікації; систематичний аналіз комунікативно-мовленнєвих ситуацій в процесі навчання; врахування потенціалу самотійно-творчої роботи студентів у контексті формування їхніх комунікативно-мовленнєвих умінь.

Дослідження спрямовувалося відповідно до таких принципів: комунікативності, активності, ситуативності, діалогічності, самотійності, індивідуалізації, гуманізації, професійної спрямованості. Так, принцип комунікативності дозволяв індивідуалізувати роботу зі студентами, вдосконалити вміння практичного використання мовних одиниць відповідно до конкретних комунікативних завдань, урахувати можливості кожного майбутнього фахівця в опануванні мовних знань.

Формування комунікативної компетентності студента передбачає опанування комунікативно-мовленнєвими вміннями й навичками у певній мовленнєвій ситуації, під якою насамперед розуміють сукупність умов, мовленнєвих і немовленнєвих, необхідних і достатніх для того, щоб здійснити мовленнєву дію за планом (О. О. Леонтьєв). Слушними є рекомендації О. О. Леонтьєва відносно того, що студента необхідно ввести в ситуацію спілкування й навчити орієнтуватись у ній, тобто враховувати структурні компоненти мовленнєвої ситуації: адресат, мета, тема, думка висловлювання і місце спілкування. У дослідженні пропонувалися мовленнєво-комунікативні ситуації, у процесі яких у майбутніх фахівців дошкільної освіти формувалися такі комунікативно-мовленнєві вміння: орієнтуватись у ситуації спілкування; планувати, створювати й продукувати власні висловлювання відповідно до ситуації спілкування; добирати лінгвістичні й паралінгвістичні засоби мови, які відповідають конкретній ситуації; коригувати висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації.

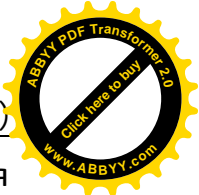
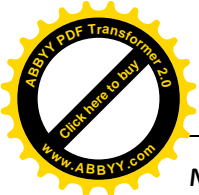
Принцип індивідуалізації забезпечував розвиток комунікативних умінь і навичок студентів (уміння оптимально будувати своє мовлення; моделювати комунікативно важливі особистості співрозмовника); орієнтуватись у комунікативних завданнях (правильний вибір змісту спілкування, адекватних засобів для передачі цього змісту, планування власного мовлення, забезпечення зворотного зв'язку); умінь аналізувати власну мовленнєву поведінку.

Відповідно до принципу професійної спрямованості було дібрано різноманітні тексти професійної тематики, розроблено комунікативні ситуації, що забезпечували майбутню роботу вихователя дошкільного навчального закладу з метою формування в дітей мовленнєво-комунікативних умінь і навичок.

Принцип гуманізації передбачав співробітництво й співтворчість педагога й студентів, визнання їх суб'єктами спілкування, рівноправними партнерами. Принцип взаємозв'язку теоретичної та практичної підготовки забезпечував студентів теоретичними знаннями щодо природи спілкування, технік ведення розмов, законів, що керують поведінкою особистості, структури комунікативних умінь; надалі майбутні фахівці дошкільної освіти проявляли ці знання на практиці, де виконували роль вихователя – батька – вихованця, використовуючи як екстра -, так і паралінгвістичні засоби взаємовпливу, вчилися «подавати себе» у спілкуванні з колегами й дітьми. Принцип комунікативної активності і свідомості майбутніх вихователів проявлявся під час аналізу ними різноманітних педагогічних ситуацій, у здійсненні індивідуального підходу до кожного з тих, з ким спілкувалися, знаходженні адекватних методів і прийомів виховного впливу для досягнення поставленої комунікативно-мовленнєвої мети.

Формування комунікативних умінь майбутніх вихователів дошкільної галузі освіти здійснювалося за такими етапами: когнітивно-інформаційний (передбачав ознайомлення студентів із сутністю комунікативних умінь), репродуктивно-діяльнісний (був спрямований на формування комунікативних умінь студентів у спеціально створених ігрових ситуаціях, тренінгах), продуктивно-творчий (забезпечував використання комунікативних знань і умінь у реальній професійній діяльності – на практиці).

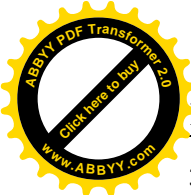
На практичних заняттях з дисциплін, передбачених навчальним планом, майбутні вихователі активно аналізували комунікативні ситуації, що виникали у процесі їхнього рольового діалогічного спілкування. Рольове діалогічне спілкування передбачало розвиток у майбутніх вихователів таких комунікативно-мовленнєвих умінь: умінь обирати

мовні й немовні засоби відповідно до ситуації спілкування; уміння відстоювати свою позицію; передбачати конфліктні ситуації; вміння міняти тактику поведінки залежно від ситуації; правильно вживати мовленнєві й етикетні формули; вміння контролювати свої мовленнєві дії; використовувати багатство мови; виявляти й виправляти помилки у власному мовленні та мовленні інших мовців; уміння правильно орієнтуватись у ситуації спілкування.

Активно застосовувалися такі форми роботи, як дискусії («Педагогічні дебати», «Симпозіум вихователів», «Форум творчих ідей»), комунікативні тренінги, у процесі якого студенти розвивали вміння слухати і чути інших співрозмовників, уміння відстоювати свої погляди, уміння керувати своїми емоціями. Щодо дискусії, то нами використовувалися такі її техніки: акваріум (усі студенти брали участь, обговорювали різні ситуації, конфлікти, а потім спостерігали за роботою інших і підтримували зв'язки зі своїми представниками), аргументація (між учасниками розподілялись ролі, завдання, за певний час група повинна була аргументувати свій вибір, довести свою правоту). Окрім того застосовувались такі активні прийоми: «Домовся з подругою», «Передай смс другу», «Передай бачене паралінгвістичними засобами», «Образотворчий етюд» (студенти передають невербальними засобами певний образ, картинку), «Скульптура», «Створи свій образ», «Розсміши друга» (студенти демонструють, як поводить себе певний персонаж у конкретній ситуації теж немовними засобами), «Театр масок» (кожний студент обирає маску, яка має певне смислове навантаження і презентують її своїм одногрупникам). Зауважимо, що всі ці методи дозволяли студентам емоційно виражати себе, проявляти симпатії один до одного; обмінюватися думками; в них активізувалась творча активність.

Як відомо, тренінг спрямований на формування конкретних комунікативно-мовленнєвих умінь техніки спілкування, довірливих відносин між учасниками спілкування, забезпечення особливого психологічного клімату групи, що необхідні для продуктивної комунікативно-професійної поведінки майбутніх вихователів. У процесі комунікативного тренінгу аналізувалися ситуації, що бралися із повсякденного життя, це давало можливість студентам вивчати причини неефективного здійснення спілкування, вони тренувались у вживанні й доборі різноманітних комунікативних умінь залежно від комунікативної ситуації. Зазначимо, що в процесі рольового діалогічного спілкування та комунікативних тренінгів ми насамперед звертали увагу на такі комунікативні вміння майбутніх вихователів: уміння коректно ставити запитання і точно формулювати відповіді на запитання; уміння правильно

застосовувати динаміку й моторику свого тіла для передачі інформації; уміння образно й виразно презентувати власне мовлення; усвідомлювати й аналізувати власну комунікативну поведінку; ініціювати спілкування.

Висновки. Отже, у процесі навчання студенти збагатились знаннями щодо сутності комунікативно-мовленнєвих умінь як складової комунікативної компетенції, в них сформувалась адекватна мовленнєва поведінка, позитивний емоційний настрій на педагогічну комунікативну діяльність.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у формуванні мовної особистості магістрантів дошкільної галузі освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М., 1980. – 335с.
2. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
3. Возрастная и педагогическая психология / [под ред. А. В. Петровского]. – М. : Просвещение, 1973. – 288 с.
4. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 47 с.
5. Пентилюк М. Робота зі стилістики в 4-6 класах / М. І. Пентилюк. – К. : Рад. шк., 1984. – 136 с.
6. Савенкова Л. А. Формирование коммуникативных умений в педвузе : дис... канд. пед. наук / Л. А. Савенкова. – К. : 1987. – 183 с.
7. Семенова Е. В. Дидактическая игра в процессе формирования коммуникативных умений студентов педвуза : дисс... канд. пед. наук / Е. В. Семенова. – М, 1984. – 230 с.
8. Симоненко Т. В. Формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови» / Т. В. Симоненко. – К., 2007. – 40 с.

РЕЗЮМЕ

О. С. Трифонова. Формирование коммуникативно-речевых умений у будущих воспитателей дошкольных учебных учреждений.

В статье дано определение дефиниций «умение», «коммуникативное умение», «коммуникативно-речевое умение», классификацию коммуникативных умений; освещены принципы и методика формирования коммуникативно-речевых умений у будущих воспитателей дошкольных учебных учреждений.

Ключевые слова: коммуникативные умения, коммуникативно-речевые умения, будущие воспитатели дошкольных учебных учреждений.

SUMMARY

O. Trifonova. The forming of communicative-speech abilities of future teachers of preschool educational establishments.

The article gives definition of such notions as: communicative abilities, communicative-speech abilities, classification of communicative abilities; highlights principles and methods of forming communicative-speech abilities of future teachers of preschool educational establishments.

Key words: communicative abilities, communicative – speech abilities, future teachers of preschool educational establishments